

Д. Є. Ігнатенко
пошукач
(Донецький національний університет)
daryna.ignatenko@ukr.net

ВИРАЖЕННЯ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ У ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ З ВЛАСНИМИ ІМЕНАМИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячено аналізу фразеологізмів з власними іменами-антропонімами, які мають негативне значення в англійській та українській мовах. У роботі зроблено спробу опису основних семантичних та структурних типів досліджуваних одиниць, виділено спільні та специфічні риси у семантиці та структурі фразеологізмів з антропонімічним компонентом, які виражають негативну оцінку в порівнюваних мовах, а також проаналізовано специфіку семантичної реалізації антропонімів (особових імен) у фразеологічних одиницях.

1. Вступні зауваження. Дослідження фразеології загалом, і ономастичної зокрема, є актуальною проблемою сучасної лінгвістики. Її вивчення зумовлюється загальною спрямованістю сучасних лінгвістичних студій на виявлення та аналіз мовних явищ, пов'язаних із культурою, специфічним національним світосприйняттям. У фразеології виявляється національно-культурна специфіка мови: "Культурна роль фразеології будь-якої мови полягає в тому, що вона широко використовує й обігрує культурно значущі для своїх носіїв матеріальні й духовні реалії та цінності" [1: 4].

Вагомий внесок у розвиток теорії фразеології зробили Л. Г. Авксентьев, Н. М. Амосова, М. В. Гамзюк, О. В. Кунін, В. М. Телія, О. Б. Ткаченко, В. Д. Ужченко, В. Чейф (W. Chafe), П. Ховарт (P. Howarth), А. Маккей (A. Makkaï) та ін. На сучасному етапі фразеологізми з ономастичним компонентом розглядаються різнобічно. На матеріалі російської мови ці фразеологічні одиниці досліджували В. Д. Бояркін, Т. М. Кондратьєва, В. М. Мокієнко; польської – А. М. Кравчук, Я. І. Лагінович; англійської – Б. М. Ажнюк, Г. П. Манушкіна, О. В. Сафронова; німецької – Р. І. Охштат, Н. П. Щербань. Серед зіставних фразеологічних досліджень останніх десятиліть варто відзначити роботи О. Ф. Арсентьєвої, Д. О. Добровольського, О. Ф. Кудіної, О. А. Куцик, С. В. Олійника, О. О. Рогач, О. С. Скубашевської та ін.

Однак варто зазначити, що пласт фразеологічних одиниць (далі ФО), які містять особове ім'я і виражають негативну оцінку не був предметом спеціальних досліджень у порівняльному аспекті. Детального опису потребують семантичні та структурні моделі ФО з антропонімічним компонентом, які виражають негативну оцінку. Також необхідно систематизувати негативні конотації особових імен у ФО порівнюваних мов. Таким чином, стаття має за мету виявлення основних структурних та семантичних особливостей ФО з антропонімічним компонентом, які виражають негативну оцінку в англійській та українській мовах.

2. Матеріал дослідження. Матеріалом дослідження послуговували ФО з особовими іменами, що мають негативне значення, вилучені з англо- та україномовних фразеологічних словників (220 одиниць в українській та 157 одиниць в англійській мові) [2; 3]. У дослідженні дотримуємося широкого погляду на фразеологію, тому до аналізу залучалися також прислів'я, приказки та крилаті вислови.

3. Фразеологічне значення та його додаткові смисли. У фразеології відображається специфіка пізнавальної діяльності людей. Як відомо, фразеологічне значення являє собою вторинну, більш складну номінацію, в основі якої лежать образні асоціації, зумовлені бажанням адресата мовлення експресивно висловити свої думки, тому у фразеологічній номінації важливим є суб'єктивний фактор, який формує конотацію у загальній семантиці фразеологізму [4: 186]. У зв'язку з цим фразеологічне значення ширше, ніж інші значення (наприклад, лексичне, граматичне, стилістичне), воно має більший ступінь образності і високий експресивний і конотативний потенціал.

О. Ф. Арсентьєва подає таке тлумачення конотації: "... конотація – такий макрокомпонент фразеологічного значення, який реалізується разом із сигніфікативно-денотативним макрокомпонентом значення ФО і який демонструє емотивно-оцінні, експресивні, функціонально-стилістичні, історичні, регіональні та соціокультурні риси" [5: 73].

Популярність та широковживаність особових імен зумовлює їхнє часте використання у складі фразеологізмів, залишаючи етнокультурний слід у семантичній структурі ФО, хоча конотативний елемент їхньої семантики висувається на перший план. Цьому особливо сприяє етимологічно-образна основа ФО, оскільки образ найчастіше спирається на реалії, відомі тільки певному народові [6: 5]. Варто зазначити, що ФО, які містять особове ім'я як етномаркований компонент, є специфічними одиницями, оскільки ім'я вже саме по собі несе певне культурне знання, необхідне для правильного декодування змісту ФО.

Як зазначає О. А. Мороз, у формуванні значення фразеологізму провідна роль належить особовому імені, яке набуває здатності розвивати додаткові смислові значення (конотації) і збагачуватись новою семантикою ще до своєї фразеологізації. Таке переосмислення особового імені відбувається з різних

причин: поширеності імені, його буденності, симпатії чи антипатії народу до нього, частотності вживання, впливу звичаїв, традицій, здатності римуватися із загальними назвами [6: 7]. Так, на Україні невдах називали *Химою* чи *Химкою*, некультурних – *Гаткою* або *Хіврею*, дурнів – *Стецьком*.

Такі дослідники, як Н. В. Щербакова, О. А. Мороз відзначають, що частотність негативно забарвлених значень пояснюється закономірністю людського буття, а також здатністю мови жваво реагувати на негативні сторони суспільного життя, негативні риси людей [6; 7]. Вчинки, які протирічать системі цінностей певного народу одразу засуджуються суспільною думкою, а це знаходить своє відображення у ФО.

4. Семантичні групи ФО з особовим іменем. У результаті аналізу ФО з особовим іменем, що виражають негативну оцінку в англійській та українській мові було виділено такі семантичні групи ФО, які характеризують людину:

1) за зовнішністю, фізичними ознаками, пор.: англ. *Sloppy Joe* 'неохайна людина, нечепура', *plain Jane* 'неприваблива жінка'; укр. *Вже по тиці знати, що Гаврилом звати* 'неохайний, негарний чоловік', *Гарно Гатка жито жене – її серпа в руки не бере* 'неохайна, погана господиня';

2) за рисами характеру, особистими якостями, пор.: англ. *doubting Thomas* 'Хома невірющий, скептик', *lazy Lawrence* 'ледача людина, нероба', *good-time Charlie* 'гульвіса'; укр. *У лінивої Хими свято щоднини* 'лінива, хитра жінка', *Леська та Хвеська хоч якого дзвона перегудуть* 'жінка, яка багато говорить, базіка', *Вовк сливи поїв, а Тихон усом моргає* 'хитрий чоловік';

3) за суспільно-професійною чи національною приналежністю людини, її соціальним статусом, пор.: англ. *Jack in office* 'самовпевнений пихатий чиновник, бюрократ', *John Bull* ірон. 'глузливе прізвисько англійців' (звідси *John Bullish* 'типові риси англійського характеру'); укр. *Михайло – усім людям попихайло* 'простий чоловік, слуга', *Їж Хведьку то хрін, то редьку* 'бідний чоловік, бідняк', *По Савці свитка, бо на Савку шита* 'простий за соціальним походженням чоловік', *Люди Іван – і я Іван* ірон. 'українець'.

Варто уточнити, що ФО останньої групи виражають негативну оцінку опосередковано. Таке поняття як "бідність" суспільною думкою розцінюється як негативне, як, власне, і багатство, достаток, які можуть зробити людину пихатою, чванливою, пор.: англ. *Jack in office* 'самовпевнений пихатий чиновник, бюрократ'. ФО, які позначають людину за національністю акцентують увагу саме на негативних рисах характеру українців та англійців, які виявляються типовими. Так, наприклад ФО *Люди Іван – і я Іван*, називаючи українця, розкриває такі негативні риси, як: відсутність власної думки та нездатність її відстоювати, боягузтво. Цьому сприяє використання у ФО особового імені *Іван*, яке є одним із найуживаніших на Україні і якнайкраще виявляє своєрідний "колективізм" українців. Подібною є і ФО *John Bull*, яка за допомогою одного з найуживаніших англійських імен *John* розкриває типові риси англійського характеру: надмірна скрупульозність, пунктуальність, снобізм.

5. Структурно-семантичні особливості ФО з особовими іменами. Аналізуючи структурно-семантичні особливості ФО з особовими іменами, які виражають негативну оцінку, спираємося на ідеї М. Ф. Алефіренка, О. В. Куніна, Г. П. Манушкіної.

ФО об'єднуються у структурно-семантичні типи, якщо характеризуються: 1) спільними семантичними ознаками; 2) набором типових структурних моделей; 3) однаковою функцією (номінативною, емоційно-експресивною або комунікативною) [6: 19; 8: 47]. Відповідно виділяються такі структурно-семантичні типи ФО: номінативні, вигуківі, комунікативні.

5.1. Номінативні ФО виконують функцію номінації і за значенням співвідносяться з однією лексемою. Номінативні ФО поділяються на:

1) **субстантивні ФО**, які мають узагальнено-предметну семантику й у реченні виконують функцію іменника, пор.: англ. *A Rip Van Winkle* 'відстала людина, ретроград', *A Peter Pan* 'інфантильна людина', *Jack in office* 'чиновник, бюрократ', *good-time Charlie* 'гульвіса, гультьяй'; укр. *Хомин чай* 'фальш, підробка', *Маша з Михайлівки; Ваня приморожений; Дунька з бараків* 'дурна, тупа, недалеко людина'. Як бачимо, велику кількість подібних конструкцій в англійській мові складають поєднання імені та прізвиська особи, що пояснюється їхнім походженням із літературних джерел і співвіднесеністю з конкретною (хоча й вигаданою) особою, у той час як в українській мові використовуються особові імена, які не позначають конкретну особу, оскільки більшість ФО є народнорозмовного походження і зв'язок з реальним носієм імені вже втрачено. Однак, варто зазначити, що і в українській мові трапляються випадки таких запозичень з літературних джерел, наприклад: *баба Палажка та баба Параска* 'балакучі, сварливі жінки, пліткарки' (з твору І. С. Нечуя-Левицького);

2) **ад'єктивні ФО**, які виражають статичну ознаку особи чи предмета. Найчастіше такі ФО представлені компаративними конструкціями з порівняльним компонентом *як* в українській мові так і в англійській, пор.: укр. *як Дунька у сливах* 'хтось поводить як дурна, нерозумна людина', *Хитрий, як Гриць до суниць* 'хитрий чоловік'. В англійській мові ад'єктивних ФО з негативною оцінкою не виявлено;

3) **дієслівні ФО**, які позначають дії, стан, вчинки людини, пор.: англ. *rob Peter to pay Paul* 'допомогти одному за рахунок іншого, віддати одні борги, зробивши інші', *Play old Harry with smb. (smth.)* розм.

'зруйнувати щось, погубити когось, наробити біди'; укр. *говорить як Павло німий* 'мовчить', *вплуталась як Настя в ланті* 'неохайно, негарно одяглась';

4) **адвербіальні ФО**, які мають кількісно або якісно-обставинну семантику на зразок укр. *з Антонову сльозу* 'мало'.

5.2. **Вигуківі ФО**, які виражають почуття, мають емоційно-оцінне значення і не виконують номінативної функції, пор.: англ. *by George!, by the Lord Harry!* 'Чорт забирай!'; укр. *Знатимеш ти Кузьчину матір!* (виражає незадоволення), *Бодай єм відвідав Іванову хату!* (виражає погрозу).

5.3. **Комунікативні ФО**, які виражають самостійні судження морального та етичного плану, виступають узагальненнями життєвих спостережень і людського досвіду, дають певні оцінки ситуацій. Такі ФО є розгорнутими й семантично розчленованими висловленнями узагальнюючого характеру (прислів'я, приказки). В українській мові комунікативні ФО є найчисленнішим типом, а в англійській мові комунікативні ФО поступаються у кількісному плані номінативним субстантивним одиницям, пор.: англ. *Jack of all trades is master of none* 'за все братися і нічого не вміти'; укр. *Як нікудишній сам Микита, то не зможе йому й гарна свита* 'про невмілу людину', *Не доведе Семена горілка до добра* 'про п'яницю'.

6. **Висновки.** Підсумовуючи результати аналізу ФО з особовим іменем, які виражають негативну оцінку в англійській та українській мові, варто відзначити, що ці одиниці формують досить широкий пласт ономастичної фразеології обох мов. Спроба структурно-семантичного аналізу дозволила встановити, що:

1) загальна кількість відібраних для аналізу фразеологічних одиниць в українській мові (220 одиниць) перевищує відповідну кількість в англійській (157 одиниць), що свідчить про більш високий ступінь фразеологізації особових імен саме в українській. Цей факт можна пояснити, зокрема, переважанням у власне українській фразеології ФО народнорозмовного походження;

2) серед ФО з особовим іменем, які виражають негативну оцінку, оформлених за моделлю словосполучення, виділяється чотири типи, серед яких ФО субстантивного типу найбільше в англійській мові (40 %), в українській – 27 %; ФО дієслівного типу більше в англійській мові – 18 %, натомість в українській їх всього 7 %. Малочисельними є прикметникові ФО в українській мові (5 %), в англійській цей тип взагалі не представлений. Прислівникові ФО у порівнюваних мовах не виявлені. Незначною мірою у межах досліджуваних одиниць представлені вигуківі ФО (2 % в українській і 4 % в англійській). Комунікативні ФО є найчисленнішим типом в українській мові (59 %), натомість в англійській мові цей тип поступається субстантивним ФО (38 %).

3) перспективним є залучення до зіставного аналізу ФО з особовим іменем, які виражають негативну оцінку, в інших мовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Олійник С. В. Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах : лінгвокогнітивний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.17 "Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство" / С. В. Олійник. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 24 с.
2. Англо-русский фразеологический словарь / [сост. А. В. Кунин]. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Рус. яз., 1984. – 942 с.
3. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. М. Білоноженко та ін.]. – К. : Наук. думка, 1999. – 1 – 528 [1] с.; 528 – 980 [2] с.
4. Кравчук А. М. Семантика антропонімів у польській фразеології / Алла Миколаївна Кравчук // Проблеми слов'язнавства : [зб. наук. праць]. – 2003. – Вип. 53. – С. 185–191.
5. Арсентьева Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц : (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в англ. и рус. яз.) / Е. Ф. Арсентьева. – Казань : Изд-во Казанского университета, 1989. – 123 с.
6. Мороз О. А. Фразеологічні одиниці з компонентом "власне ім'я" в сучасній українській мові : структурно-семантичний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. А. Мороз. – Донецьк : ДонНУ., 2002. – 21 с.
7. Щербакова Н. В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / Н. В. Щербакова. – Харків : Харківський держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди, 2002. – 20 с.
8. Скубашевская О. С. Фразеологические единицы с античным компонентом в английском и русском языках / Ольга Станиславовна Скубашевская // Украина – Греция : исторична спадщина і перспектива співробітництва : [зб. наук. пр. міжнарод. науково-практичної конф.]. – Маріуполь : Маріупольський гуманітарний інститут. – 1999. – С. 45–54.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Oliiynk S. V. Otsinni frazeologichni odynytis v angliis'kii ta ukrains'kii movakh : lingvokognityvnyi aspekt : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.17 "Porivnial'no-istorychne movoznavstvo" [The Evaluative Phraseological Units in English and in Ukrainian : Lingual-Cognitive Aspect] / S. V. Oliiynk. – Donets'k : DonNU, 2008. – 24 s.
2. Anglo-russkii frazeologicheskii slovar' [The English-Russian Phraseological Dictionary] / [sost. A. V. Kuning]. – [4-e izd., pererab. i dop.]. – M. : Rus. yaz., 1984. – 942 s.

3. Frazеologichnyi slovnyk ukrains'koi movy [The Ukrainian Phraseological Dictionary] / [uklad. V. M. Bilonozhenko ta in.]. – K. : Nauk. dumka, 1999. – 1 – 528 [1] s.; 528 – 980 [2] s.
4. Kravchuk A. M. Semantyka antroponimiv u pol'skii frazeologii [The Semantics of Antroponyms in the Polish Phraseology] / Alla Mykolaivna Kravchuk // Problemy Slovianoznavstva [Problems of Slavic Studies] : [zb. nauk. prats']. – 2003. – Vyp. 53. – S. 185–191.
5. Arsent'eva Ye. F. Sopotavitel'nyi analiz frazeologicheskikh edynits (na materiale frazeologicheskikh edynits, semanticheskikh oryentirovannykh na cheloveka v angl. i rus. yaz.) [The Comparative Analysis of Phraseological Units (on the Material of Phraseological Units, Semantically Oriented on the Person in the English and Russian Languages)] / Ye. F. Arsent'eva. – Kazan' : Izd-vo Kazanskogo universiteta, 1989. – 123 s.
6. Moroz O. A. Frazеologichni odynytsi z komponentom "vlasne im'ia" v suchasniy ukrains'kii movi : strukturno-semantychnyi aspekt [Phraseological Units with a Proper Name as the Component of their Structure in the Modern Ukrainian Language : the Structural and Semantic Aspect] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrains'ka mova" / O. A. Moroz. – Donets'k : DonNU, 2002. – 21 s.
7. Shcherbakova N. V. Frazеologizmy z nazvamy liudei u leksychnomu napovneni [Phraseological Units with the Component-Name of a Person in the Lexical Filling]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 "Ukrains'ka mova" / N. V. Shcherbakova. – Kharkiv : Kharkivs'kyi derzh. ped. un-t im. G. S. Skovorody, 2002. – 20 s.
8. Skubashevskaya O. S. Frazеologicheskiiye edynitsy s antichnym komponentom v angliiskom i russkom yazykakh [Phraseological Units with the Ancient Component in English and Russian] / Olga Stanislavovna Skubashevskaya // Ukraina – Gretsia : istorychna spadshchyna i perspektyva spivrobitnytstva [Ukraine- Greece : the Historical Heritage and Perspective] : [zb. nauk. pr. mizhnarod. nauko-vo-praktychnoi konf.]. – Mariupol' : Mariupol's'kyi humanitarnyi instytut. – 1999. – S. 45–54.

Матеріал надійшов до редакції 13.07. 2013 р.

Ігнатенко Д. Е. Выражение негативной оценки во фразеологических единицах с именами собственными в английском и украинском языках.

Статья посвящена анализу фразеологизмов с именами собственными (антропонимами), которые имеют негативное значение в английском и украинском языках. В работе сделана попытка описания основных семантических и структурных типов исследуемых единиц, выделяются общие и специфические черты в семантике и структуре фразеологизмов с антропонимным компонентом, которые выражают негативную оценку в сравниваемых языках, а также проанализирована специфика семантической реализации антропонимов (личных имен) во фразеологических единицах

Ignatenko D. Ye. The Expression of the Negative Evaluation in Phraseological Units with a Proper Name in English and Ukrainian.

The article deals with the analysis of idioms with proper names (anthroponyms) which have a negative meaning in English and Ukrainian. The work is connected with the analysis of connotations of proper names which are components of phraseological units. The idea of the connotative component as the fundamental component of the phraseological meaning has been grounded. The basic semantic types of phraseological units are described in it. Structural and semantic analysis of onomastic phraseological units have revealed their nominative (substantive, adjective, verbative, adverbative), interjective and communicative types. The common and specific features of the semantics and structure of the idioms with an anthroponym component, which expresses a negative evaluation in the compared languages, are marked out.